

Pri zadnjih dveh dokumentih gre za kratki vlogi Otona Župančiča, tedaj še vedno študenta zemljepisa in zgodovine, zapisani obe na Dunaju s pesnikovo roko, a v različnih letih in zato z različno pisavo na listih pisarniškega papirja. V prvi Župančič prosi za podporo 25. aprila 1900, »ker je v velikih zadregah«. Druga ima datum 21. september 1906, v njej pesnik izjavlja, da je v izpitnem stadiju in bi mu podpora omogočila »storiti zadnji korak do urejenega življenja«. Župančič je v tistih letih v resnici živel v precejšnjem pomanjkanju, saj mu obubožani starši niso mogli prav nič pomagati, sam pa je bil brez službe. Prav tedaj se je namreč zaman poteoval za tajniško mesto pri Slovenski matici, službo domačega učitelja v družini Waldburg pa je dobil šele čez leto dni.

Slavni odbor Pisateljskega podp. društval

Podpisani udano prosi slavni odbor Pisateljskega podpornega društva denarne podpore, ker je v velikih zadregah. Nadejaje se, da slavni odbor ugodni udani prošnji, bilježi

Na Dunaju, 25. aprila 1900

Slavni odbor!

Podpisani uljudno prosi slavni odbor, da bi mu dovolil podpore 100 kron. Podpisani končava domače naloge in se pripravlja za ustni izpit v februarju, in upa, da mu slavni odbor slovenskega Pisateljskega podpornega društva omogoči s podporo, storiti zadnji korak do urejenega življenja. Priporočuje se blagohotnosti slavnega odbora in zagotavlja ga svoje hvaležnosti, bilježi

*z odličnim spoštovanjem
Oton Župančič
XVII. Ottakringerstr. 16. I. 3.*

Na Dunaju, 21. 9. 1906.

Dve izmed zgornjih pisem oziroma prošenj sta naslovljeni na nekega doktorja, funkcionarja oziroma kar predsednika Pisateljskega podpornega društva. V pripisu k Štrekljevi prošnji beremo imena štirih odbornikov, med njimi na prvem mestu Vošnjakovo. Pisatelj, dramatik, zdravnik, gospodarstvenik in politik dr. Josip Vošnjak je odigral pomembno vlogo že na samem začetku Pisateljskega društva leta 1872. Sestavil je namreč društvena pravila in jih objavil v Slovenskem narodu (med štirimi glavnimi nalogami je bilo vzdrževanje fonda za podpiranje revnih pisateljev). Na ustanovnem shodu pričel mesec zatem, 21. aprila, pa so ga izvolili za društvenega »denarničarja« – blagajnika (J. Vošnjak, Spomini II, 203 sl.).

*Joža Mahnič
Slovenska knjižnica v Ljubljani*

LEPOSLOVJE PRVIH MAJNIKOV

Namen sestavka je registrirati in oceniti leposlovje, ki ga je za delavski praznik v obliki brošure izdajala socialistična stranka pod naslovom Majski spis, Prvi majnik, Prvi Maj, Majski list ipd. in ga enkrat legalno, drugič zopet ilegalno razširjala med delavci.

Praznovanje prvega maja se je začelo po sklepu druge internacionale leta 1889, torej od 1890 naprej, tudi na ozemlju današnje Slovenije, najprej v rudniških krajih, potem pa kmalu v drugi industriji v Trstu, Ljubljani in Mariboru. Čeprav je začetek socialističnega gibanja v Sloveniji označen z letnico 1896, ko je bila v Ljubljani ustanovljena Jugoslovanska socialnodemokratska stranka (eden njenih stebrov je bil Etbin Kristan), obstaja pričevanje, da je prvi slovenski majski spis izšel že 1893 na Dunaju. Tudi tisti, ki naj bi bil tiskan 1898 v Trstu, ni ohranjen. Pač pa so od 1899 naprej izhajali majski spisi več ali manj redno do leta 1928. V naslednjem desetletju, vsaj kot samostojna izdaja, ni ohranjen noben primerek. Dva poglobitna vzroka za to sta bržkone povečan pritisk režima na socialistično publikacijo in frakcionastvo znotraj socialistične stranke.

Ker gre za politično brošuro, bi pričakovali predvsem prispevke s praktičnim ideološkim sporočilom, torej govore, agitacije, zgodovinske prikaze delavskega gibanja, pa tudi teorije družbene preobrazbe ipd. Vse to je tudi zastopano, vendar vsaj od začetka ne v taki meri kot bi predvidevali, saj zavzema večino prostora literatura, ki ima formo umetniškega besedila. Lepo je to vidno na naslovni strani, kjer namesto načelnega političnega uvodnika stoji kakšna Kristanova, Spindlerjeva (psevdonim V. S. Fedorov), ali pa Župančičeva pesem. Celotni članki, ki na zunan ne deklarirajo leposlovnega ali fiktivnega značaja, torej politični spisi in agitacije, nosijo toliko literarnih prvin, da otežkočajo razlikovanje med leposlovnim in praktičnim sporočilom.

Do leta 1910 je majske spise urejal Etbin Kristan. Njegovih je precej prispevkov, verjetno večina nepodpisanih uvodnikov, govorov, političnih spisov. Prostor je dal tudi znanim slovenskim ustvarjal-

cem Cankarju, Župančiču, Kvedrovi. Leposlovja je relativno veliko in je razumljivo kot sredstvo za družbeno preobrazbo, literatura je nosilec ideološke vplivnosti.

Kljub raznovrstnosti tekstov v obravnavanih strankinih brošurah nas zanima torej samo leposlovje, to je literatura, ki se s svojo formo priglša k besedni umetnosti. Da predstave ne bi bile preveč abstraktne, naj kot primer pregledovane produkcije navedem tole Kristanovo, večkrat ponatiskovano pesmico:

Delaj – počivaj,
Stvarjaj – uživaj,
Stopaj navzgor iz meglenih nižin,
Išči svetlobo, ker solnca si sin.
Brani pravico in varuj pogum,
Slušaj resnico, spoštuj svoj razum.
Človek si – nič več. Napuh zaničuj!
Človek si – nič manj! Pa glavo dviguj!

Ta, zaradi svoje kratkosti ne ravno tipična, pač pa za predstavitev prikladna pesmica očitno ni umetnina, besedilce je tu samo kot primer, kot eksempl, ki ga je literarna zgodovina dolžna registrirati samo zato, ker njegova forma ustreza predstavam o formi umetniškega teksta in ker gre za avtorja, ki je znan tudi kot literat. Ne gre torej za vrednostno izbiro, ampak za katalogiziranje literarnih dejstev.

Na prvi pogled ni v pesmi nič političnega, nič tendencioznega ali delavskega. Vendar samo mesto objave (Prvi majnik 1909, to je brošura socialdemokratske stranke) navaja, da pesmi ne bremo tako neobremenjeno. Še v marsikaterem podobnem tekstu delavec, tovarna, proletariat ipd. niso nikjer izrecno omenjani, pa je kljub temu jasno, da je delavec kot bralec tu element teksta, ne samo konkretni družbenozgodovinski recipient. Močna konativna funkcija teksta (usmerjenost na recipienta) je vidna tudi iz slovničnega kazalca – imperativa. Od petnajstih glagolskih oblik je kar dvanajst velelniških. Ne bi navajal pesmi kot primer, če se ta njena značilnost ne bi več ali manj redno pojavljala še v drugih uvodniških pesmih. Ponekod se to dogaja skozi ves tekst,¹ drugod samo v sporočilnih konicah – na sredi in na koncu pesmi.² Da stvar ne bi bila preveč očitna, je apel kje še drugače izražen:

s sedanjiško glagolsko obliko – »kliče«, »zove nas«,

s samostalnikom – »Prosvete luč nam silni je poveljnik«,

ali pa je rešitev, katarza, vse pozitivno je postavljeno v prihodnost – »Vaš bode novi maj.«

Poudarjena naperjenost na bralca ni razločevalna značilnost umetniškega besedila, ampak formira retoriko, didaktično literaturo, nekatere strokovne dialekte (vojaški, kuharski), tudi praktično spoznavevalni jezik. Iz tega sledi, da so ti teksti, ki imajo forme umetniškega besedila, nosilci drugačnih funkcij, recimo jim politične v širšem pomenu besede.

Prva dva nedolžna verza pesmi nista tako zelo abstraktna, kot je videti. Ne gre samo za splošno človeško hotenje, ne samo za željo delavske mase, gre za enkratno, zelo konkreten strankin program:

Delaj – počivaj, osem ur dela – osem ur počitka

Stvarjaj – uživaj, osem ur mentalne in fizične rekreacije.

Verza si nista ekvivalentna. Druga vrstica jedrnatno izraža vizijo socializma – enakopravnost represivne produktivnosti (racionalnosti) in kreativne receptivnosti (čutnosti),³ nujno potrebno delo iz prvega verza je nadomeščeno z ustvarjalnim delom v drugem verzu.

Druga dva verza prinašata opozicijo med meglenimi nižinami in soncem, svetlobo. Verza ne pomenita, da mora delavec hoditi v hribe po svež zrak iz ljubljanske megle (čeprav je tudi to koristno), ampak, ker smo se naučili pesmi brati alegorično, je nižina označevalec delavčevega družbenozgodovinskega položaja, svetloba in sonce pa označujeta cilj njegovega projekta – revolucionarno družbeno akcijo, ki je poleg tega pod imperativom. Sonce ni samo signifikant za civilizacijski projekt, ampak je tudi predstavnik, šifra narave – »Išči svetlobo, ker solnca si sin.« Kot ima sin do očeta nekakšne naturalne pravice, tako je revolucija in z njo lepša prihodnost stvar naturalnih pravic delavskega raz-

¹ Milka: Ne sanjajte, PM 1899.

² Kristan, Etbin: Majski svetlobi, PM 1903;

Kristan, Etbin: Spomladi, PM 1904;

/Spindler, Vekoslav/ V. S. Fëdorov: Kadilo dela, PM 1902.

³ Markuze, Herbert: Merila vremena, Grafos, Beograd 1978.

reda. Če sklepamo še malo naprej, cilj družbenozgodovinskega projekta je izbrisati razliko med civilizacijo in naturo, med delavsko maso, ki je na strani nature in represijo, vladajočim slojem kapitala, ki se je vedno predstavljal kot tvorec zgodovine in civilizacije. Zveza med naravo in delavskimi pravicami se potrjuje v naslovih pesmi (dvakrat Spomladi, Majski svetlobi itd.), ki so pogojeni z objavo v Prvih majnikih, pa že s samo izbiro delavskega praznika: prvi maj in z njim pomlad pomenita regeneracijo, vnovično življenje. Vse pravice, ki jih ima delavstvo namen pridobiti, so bile nekoč (v dobi barbarstva) že v njegovi lasti, pa jih je izgubilo. Predstava o zvezi narave in zgodovine vodi do misli, da se družba dogaja na način narave. S take perspektive nastaneta reka Zgodovina se ponavlja in Vse kroži, ki bi ju veliko tekstov lahko sprejelo za svoje sporočilo.

Če se vrnemo k pesmici – eksemplu, nam tretja dvojica verzov prinaša štiri samostalnike, ki kar sami silijo v alegorične upodobitve. Prva dva – pravica, pogum – pripadata naturi, druga dva – resnica, razum – umu, kulturi. Odnos do vseh je malone identičen, le da prva dvojica zahteva aktivnejši pristop (brani, varuj), druga pa teoretičnejšega (slušaj, spoštuj). Gre za razmerje potrjevanja in pomirjanja ali identifikacije, ki je še lepše vidno v poslednjih dveh verzih. Delavcu se določi njegova zgornja in njegova spodnja meja – okvir človeškosti. Zadnja beseda pesmice je spet politični poziv.

Zanimivo je, kako je apel izražen. Vseh dvanajst velelnikov je nedovršnih. Iz tega razberemo, da čas za konkretno akcijo še ni prišel, ker razmere še niso čisto zrele, pač pa se je treba na akcijo pripravljati in čakati na znak. Spoznanje ni samo iz te pesmi, ampak iz množice drugih kjer se zdajci revolucionarnega trenutka bliža iz kitiče v kitičo, pa nazadnje uplagne v grožnjo⁴ ali v obet⁵ ob zavesti še premajhne rezdne moči. Od tod tudi tako število pesmi, katerih označeno ni akcija, ampak akumulacija volje in moči, ki sta šele pogoj za karkoli. »Upanje se v moči le izpolni.«⁶

Zdi se mi, da sem premalo poudaril število in pomen abstraktnih samostalnikov v prvomajskih tekstih, še posebej zato, ker so vzrok nadaljnjim sklepom. Podobno kot trajnost pri glagolih tudi abstraktni racionalizem samostalnikov kaže na začetniško fazo nekega projekta, katerega kategorije še niso dovolj jasne, da bi nastopile v konkretnější obliki. Poudarjena racionalnost in abstraktnost tudi oddaljujeta tekste od tega, kar si zaradi združevanja splošnega in posebnega, čutnega in umskega predstavljamo kot umetnost. Ko še tak neosveščeni racionalizem postane nevaren vladajočemu sloju, se začne metaforično izražati v alegoriji. V Kristanovem obdobju prvih majnikov so alegorične v glavnem podobe (bakrorezi) na naslovnih straneh, kasneje nastopa alegorija kot literarna vrsta.⁷

Vprašljiva je ostala etika tekstov in seveda poetika njihovih avtorjev. Dokler gre za abstraktni racionalizem alegorije, je umetnost razumljena kot mimesis, kot posnemanje. Vendar redko ostane samo pri tem. Umetnost je večinoma razumljena kot sredstvo za spreminjanje sveta. Takrat, ko abstraktno racionalne kategorije postanejo označevalec utopične subjektivnosti,⁸ torej upanja,⁹ sanje,¹⁰ nade, raja itd., torej označevalec stvarnosti-v-prihodnosti, po kateri hrepenimo, takrat je literatura in z njo umetnost razumljena kot poiesis, kot ustvarjanje ali preustvarjanje sveta, mogoče malo vulgarno, pa vendar. Ali – povedano kot v Prvem majniku 1910: »Delavec in umetnik imata enako nalogo: »Preustvarjati svet.« Literatura je v službi revolucije, ki je najustreznejši način preobrazbe sveta, torej je le eno od sredstev za spreminjanje sveta.

Drobna Kristanova pesem ne bi mogla služiti kot eksempl, če ne bi bila domala vsa literatura v Prvih majnikih shematična, čeprav gre včasih za bolj znana imena. Shematičnost je izražena v glavnem s tematsko in motivno enoličnostjo, ki je pogojena s socialno enodimenzionalnim sprejemnikom. Po večkrat se ponove tile obrzci: rudarsko življenje je težko,¹¹ detomor iz revščine,¹² nesrečna poroka z bogatim ženinom,¹³ nezaposlena ženska naj bi postala prostitutka.¹⁴

Shematičnost je končno pogojena z vsakoletno, ponavljajočo se priložnostno objavo, z na pomlad in na maj vezano tematiko in z od tod izviraajočo in v neskončnost ponavljajočo se alegoričnostjo nagejljna, klanca kot poti delavstva in zelene trate kot njegovega cilja.

Literarni zvrsti, ki se pojavljata v PM, sta verzifikacija (redko celo poezija) in pripovedna proza s podvrstami. Najdejo se pesmi v prozi, črtice, alegorije, kratka (eksemplarična) pripovedna fikcija. Večina tekstov sodi bolj v polliterarne vrste – reportaža, spomini, politični govor, politični spis, agitacija,

⁴ /Kristan, Etbin/ Libertaine: V zadnji uri, PM 1899.

⁵ Milka: Ne sanjajte, PM 1899.

⁶ Kristan, Etbin: Upanje, PM 1905.

⁷ Pripovedka o resnični zgodbi, Majski spis 1928 (Bernotove frakcije), Seliškar Tone: Naš kralj Matjaž, PM 1922 itd.

⁸ Izrazi so iz Marksistične estetike Sretena Petrovića, Bigz, Bg 1979.

⁹ Kristan, Etbin: Upanje, PM 1905.

¹⁰ Milka: Ne sanjajte, PM 1899.

¹¹ F. Rudar Boltežar, Slava prvemu maju 1914; Mihevč, Ignacij: Župnik Matija in rudar Grošelj, Majski spis 1920, itd.

¹² Vuk, Ivan: Žolti bilet, 1. Maj 1928; Golar, Fl.: Majdonova Rezika, PM 1919.

¹³ Pripovedka o resnični zgodbi, Majski spis 1928, Kristan, Etbin: Rože, PM 1910.

¹⁴ Vuk, Ivan: Žolti bilet, 1. Maj 1928; Žvan, Bolči: Hinavci, Majski spis socialistične stranke Jugoslavije 1925.

esej . . . Prva dva tipa se lahko pojavita šele 1919, ko ima gibanje že svojo zgodovino in je možna retrospektiva, značilna pa je zanj kombinacija mimesis in praktičnega sporočila kot v partizanski spominski prozi. Drugo skupino opredeljuje racionalna argumentacija z emfatično (emotivno) naravnostjo na sprejemnika. Iz značaja obravnavane literature – gre za agitacijsko, tendenčno, perspektivistično, na bralca usmerjeno literaturo – postane razumljivo uporabljanje zaznamovanih ubeseditvenih časov (sedanjika in prihodnjika) in zaznamovanih naklonov (v glavnem velebnega). Časovne zakonitosti pa pogojujejo zvrstnosti: ker je več sedanjika kot preteklika, je tudi več lirskega kot epskega.

Ideologija tekstov je razen izjem marksistična, ima pa poudarjeno s te perspektive nekaj drugorodnih idejnih problemov. Po slovenski tradiciji navezuje na nacionalnost,¹⁵ povezuje marksizem s krščanstvom,¹⁶ to je – enači Kristusovo odrešenitvo z revolucionarnostjo, lahko je skoraj liberalno protiklerikalna, drugič je osredotočena na protimilitaristično sporočilo (Čulkovski), ali pa si izbere protidržavnost za svoj emblem.

Na kratko je treba prikazati še, kaj se je zgodilo s Prvimi majniki po letu 1910. V dvajsetih letih so izšle samo tri samostojne brošure ob delavskem prazniku, leta 1914, 1917 in 1919. Urednikovala sta jim Alojzija Stebi in njen mož Anton (Outlaw). Vrata sta odprla Franu Albrechtu, Jušu Kozaku, (psevdonim Jakob Gržina), Cvetku Golarju in Alojzu Kraigherju.

Po 1920 se je frakcionaštvo pri socialistih začelo odražati tudi v Prvih majnikih. Pojavili so se komunistični Prvi Maj (1920, 1926), Majski spisi Bernotove frakcije socialistov (1925–1928), Majski spis narodnih socialistov (1921) in majniki strokovne komisije socialistične stranke. Frakcijam je skupno to, da so svoje publicistične možnosti rezervirale za načelne politične sestavke, tako da je za literaturo ostalo manj prostora. Prevzeli so jo manj znani ali neznani avtorji, verjetno v prvi vrsti politiki (Ivan Vuk, Ignac Mihevc, Čulkovski – psevdonim Antona Tanca . . .) in jo, na nižji ravni kot do leta 1920, tiskali v majnikih socialistične stranke in njene strokovne komisije. Luknja v tem desetletju je samo leto 1924.

Leposlovje se je torej polagoma reševalo političnih nalog, ker si je politika našla svoja izrazna sredstva, svoj jezik in svoje ljudi. Vodja slovenskega naroda ni več umetnik-literat, razvila se je namreč posebna funkcija v družbi – politik, ki je prevzel nase del nalog klasičnega slovenskega umetnika.

Literatura Prvih majnikov je delavska literatura, pomeni, da je delavec tako element teksta kot tudi realni družbenozgodovinski recipient te literature. Dokazi za to so tematske narave.

V pričujoči literaturi je poudarjena konativna funkcija, kar zmanjšuje umetniškost tekstov in jih veliko uvršča na področje polliterarnih zvrsti. To funkcijo dokazujejo velebnik.

Tematska enoličnost, ponavljani imperativ in ustaljena alegorika tekstov govore o njihovi shematičnosti, šablonskosti.

Ideologija tekstov je marksistična, literatura sama pa je razumljena kot eno izmed sredstev za spreminjanje sveta. Umetnost je poiesis, umetnost je v službi revolucije. Dokaz za to je utopični prihodnjik.

Da izražajo šele začetno fazo delavskega gibanja, razberemo iz abstraktnega racionalizma besedil.

Miran Hladnik
Filozofska fakulteta v Ljubljani

ISTVÁN SÁNDOR O SLOVENCIH

István Sándor (1750–1815) je v madžarski kulturni zgodovini premalo ovrednotena, zelo zanimiva osebnost, doma v več disciplinah. Njegovo najpomembnejše delo je obsežna bibliografija, ki so jo izdali 1803 v Gyóru z naslovom Magyar Könyvesház in v kateri je prvič registriral dela starega madžarskega slovstva do 1711. Pisal je avanturističen roman, prevajal Gellertov moralčni roman, za svojo dobo značilno opisoval v pisemski obliki svoje popotne doživljaje. Za nas je posebno pomembno njegovo delo »Sokféle« (Mnogovrstno), prišlo na svetlo v Gyóru, zadnji zvezki pa med 1791 in 1808 na Dunaju. Naslov označuje vsebino: zgodovinski, narodoslovni, literarno in kulturnozgodovinski članki se vrstijo med spisi s področja ugrofinskega in slovenskega jezikoslovja, s primerjalnimi slovarji, s primerjalnimi seznami madžarskega in slovenskih ter drugih jezikov. Nekoliko presene-

¹⁵ Kraigher, Alojz: Domovina, PM 1919.

¹⁶ Cankar, Ivan: Kristusova procesija, PM, Priloga Rdečemu praporu 1907.